

KRITISCHE BIBLIOGRAFIE

DE KALEIDOSCOOP VAN DE GESCHIEDENIS

Raoul Bauer

Marc Ferro, *Hoe de geschiedenis aan kinderen wordt verteld*. Weesp, Het Wereldvenster, 1984, 368 blz., ISBN 90 293 9431 5.

Het in het vorig jaar flink opgerakelde boek van George Orwell, 1984, kon de lezer onder andere haarfijn volgen hoe in het land van 'Big Brother' de geschiedenis werd gemanipuleerd. Naargelang de noden van het ogenblik werden allerlei feitelijke gegevens grondig gewijzigd en in het vlak van de interpretatie werd verguisd wat de dag voordien nog werd aanbeden. De lezer was wellicht verrast door de brutale manier waarop hier het verleden voortdurend werd bijgestuurd, maar uiteindelijk kon hij een eventueel onbehagen hierover wegreneren samen met het sluiten van het boek: in feite was het toch maar fictie! Maar zoals reeds vaker werd aangetoond, evenaart de werkelijkheid dikwijls de wereld van de verbeelding. De lectuur van het — eveneens in het Orwell-jaar — in het Nederlands verschenen werk van Marc Ferro, *Comment on raconte l'histoire aux enfants, à travers le monde entier* (Hoe de geschiedenis aan kinderen wordt verteld) toont dit tenvolle aan.

Op een boeiende manier voert deze bekende Franse historicus ons binnen in de 'blanke' historiografie in Zuid-Afrika en de 'gedekoloniseerde' geschiedenis van zwart Afrika, laat hij de lezer kennismaken met wat hij noemt de 'identiteitsloze' geschiedenis van India en bespreekt hij verder de visie op het verleden van de Islamieten met hun diverse varianten. Vervolgens komen aan bod, de geschiedenis vanuit West-Europa gezien, de Sovjetrussische benadering van het verleden en de geschiedinterpretatie in Armenië en in Polen. Daarna behandelt hij nog de Chinese en Japanse geschiedenis en de evolutie van de houding tegenover het verleden in de Verenigde Staten. Enkele kanttekeningen bij de 'verboden' geschiedenis van de Mexicaanse Amerikanen en Australische Aborigines sluiten dit overzicht af. Van Marc Ferro, de auteur van *Cinéma et histoire*, verbaast het daarbij niet dat hij zijn bronnenmateriaal uitbreidt tot de fictiefilm en tot andere niet-traditionele vormen van historiografie zoals het volkstoneel (1). Op die manier krijgt men een vrij volledig en vooral levendig overzicht van de wijze waarop regimes en volksgroepen hun verleden beleven en hanteren.

Schematisch gezien wordt in het werk van Ferro dit 'hanteren van de geschiedenis' opgesplitst in twee grote delen. Vooreerst is er volgens hem de 'institutionele' geschiedenis, vervolgens de overlevering die steunt op het 'geheugen van de samenleving'.

Institutionele geschiedenis

De eerste vorm zou men ook kunnen omschrijven als de officiële geschiedenis. Zij is immers de uitdrukking of rechtvaardiging van een politiek, ideologie of regime. "In dienst van Christus of de sultan, van de Republiek of de Kerk, of van een partij, staat zij in direct contact met de geschiedenis die bezig is gemaakt te worden. Net als de geschiedenis zelf is zij dus in ontwikkeling, waarbij zij voortdurend haar referentiesysteem wijzigt, alle metamorfosen ondergaat, alle stijlen voor lief neemt". (p. 347). De heersende ideologie, politiek, enzovoort drukt hier dus haar stempel op de manier waarop het verleden moet worden bekeken. Een frappant voorbeeld hiervan is de wijze waarop de in de Sovjet-Unie het verleden door de partij gemonopoliseerd wordt. Nikita Chroesjtsjov kon het in 1956 niet duidelijker verwoorden: "De historici zijn gevaarlijke lieden; zij zijn in staat alles overhoop te gooien. Zij moeten gestuurd worden". (p. 167) Deze krasse uitspraak vloeit volgens de auteur voort uit de overtuiging dat het regime zelf de beweging van de geschiedenis belichaamt, en zich dus met recht als de tolk van dat verleden kan opwerpen. De historicus die tot een interpretatie zou komen die afwijkt van die van de partij, kan in deze context niet anders worden bekeken als iemand die dwaalt en bijgevolg door de partij opnieuw op het 'rechte pad' moet worden gebracht. Rekening houdend met de vele varianten die er reeds geweest zijn in verband met de geschiedenis van de grote Russische voormannen, van de Tweede Wereldoorlog, enzovoort waarbij figuren die eerst nog worden opgehemeld, daarna uit de geschiedenisboeken moesten verdwijnen, is het duidelijk dat de Russische historici heel flexibel moeten kunnen zijn. "De sovjethistorici hebben geleerd zich tegen het gezag te beschermen en op die manier uitzonderlijke professionele bekwaamheden en bedrevenheid verworven, omdat zij in staat moeten zijn zich te bedienen van zo'n dubbelzinnige stijl dat een tekst zowel zijn betekenis als het tegenovergestelde daarvan kan uitdrukken — in geval van nood. Net als de politici zijn het echte vaklieden", merkt Ferro hierbij ironisch-sarcastisch op.

Nu is het wel zo dat dergelijke geschiedmanipulaties niet enkel eigen zijn aan de Sovjetrussische situatie. Ook in het democratische Westen, oordeelt de schrijver, zijn er voorbeelden van te vinden. Men denke hier maar aan de 'witte' en 'zwarte' geschiedschrijving over de oorlogsjaren en de periode die daar onmiddellijk op volgt. En dichter bij ons in de Franse geschiedenis rond de Gaulle, haalt Ferro het voorbeeld aan van Georges Bidault die uit het gaullistisch gehe-

gen verdween, hoe deze werd weggewerkt in een documentaire ter herdenking van de bevrijding, toen hij aan de zijde van de Gaulle de Champs-Élysées afkwam... (p. 173) Wel is er een groot verschil: buiten Rusland kunnen diverse versies naast elkaar aan bod komen terwijl in de USSR er steeds maar één wordt getolereerd.

Een volgend kenmerk van deze institutionele geschiedenis is haar moraliserend karakter. Zij moet de burgers aansporen tot trouw aan de gevestigde of nieuwe machthebbers. Dit is ondermeer het geval voor het geschiedenisonderricht in Afrikaner Afrika. Zo wordt in een tekst van het Instituut vir Christelike-Nasionale Onderwijs heel duidelijk zowel het 'christelijke' als het racistische doel van het geschiedenisonderwijs beklemtoond. "De geschiedenis moet worden onderwezen in het licht van de openbaring en opgevat als de vervulling van Gods bedoelingen... Wij hebben de overtuiging dat God gescheiden naties heeft gewild, gescheiden volken, en dat Hij aan ieder zijn eigen roeping, taken en beaafdheden heeft geschonken... Wij geloven dat na onze moedertaal de patriotische geschiedenis van de natie voor ons het enige middel is om elkaar lief te hebben" (p. 21). In het spoor hiervan, meent Ferro dat de geschiedenis in Zuid-Afrika niet zozeer een wetenschap maar wel een pelgrimstocht is (p. 21). Mutatis mutandis treft men hetzelfde aan in de geschiedschrijving in India. Deze moet hier dienen om de eenheid van het land te legitimeren wat betekent dat men in het onderzoek van het verleden voorbijgaat aan de identiteit van India en zijn volkeren.

Een duidelijk voorbeeld van de geschiedenis als een legitimatie voor nieuwe machthebbers, vond men in Nazi-Duitsland en in het Turkije van Mustafa Kemal. In Hitlers Duitsland waren de schoolboeken direct geïnspireerd op *Mein Kampf*. Hetzelfde was trouwens het geval met de Duitse historische films. En in dit geval was Hitler duidelijk genoeg. De wereldgeschiedenis moest volgens hem "draaien om het rassenbegrip; de Griekse en Romeinse geschiedenis kunnen niet ontbreken, maar dienen dan wel te worden opgenomen in het verband van de rassen-gemeenschap der Ariërs; hun geschiedenis is een permanente strijd om de zuiverheid van het ras, die voortdurend in gevaar wordt gebracht door de kwaadwillige samenzwering van inferieure rassen die pogen binnen te dringen in de gemeenschap van een gezond volk" (p. 148). In Turkije werd onder de nationalist Mustafa Kemal Atatürk de oorsprong van het Turkse volk direct in verband gebracht met de oudste beschavingen uit die streek en met de kracht van de nomadenbeschaving uit Centraal-Azië, verpersoonlijkt vooral door de Hunnen. Elke band met de Islam wordt hierbij verworpen. Op die manier krijgt men een volledige omkering van de traditionele visie van het Westen, Perzië en China op wat het eerste Turkse volk zou geweest zijn, namelijk de Hunnen (p. 138).

Bovenstaande voorbeelden zijn alle afkomstig van de overwinnaars, Kerk, natie, partij of staat. Maar daarnaast bestaat er ook een institutionele geschiedschrijving van de overwonnenen, een soort contrageschiedenis dus. Daar deze

historiografie niet dezelfde steun en bescherming geniet als de vorige, heeft zij soms moeite om te overleven en moet zich daarom dikwijls beperken tot een vorm van mondelinge overdracht. Maar aanwezig is zij, deze 'bedolven' geschiedenis. Voor het eerst werd zij krachtig geformuleerd door de koloniale volkeren en "zij verschijnt opnieuw overal waar een sociale groep die voorheen autonoom was, zich overheerst, uitgebuit, van haar identiteit beroofd en zich haar geschiedenis ontzegd voelt". (p. 348). Ferro denkt hier dan vooral aan de Chicano's, de Bretons, de bevolking van Quebec, de vrouwenliga's, enzovoort.

"Het geheugen van de samenlevingen"

Naast de institutionele geschiedschrijving wijst de auteur nog op een andere manier om het verleden te laten spreken. Hij bedoelt hier de grote volksfeesten die belangrijke gebeurtenissen uit de geschiedenis als onderwerp hebben. Als voorbeeld duidt hij de Moros y Cristianos-feesten aan in Spanje, waarin de strijd tussen de Spanjaarden en de Moren wordt geëvoceerd (p. 143). Deze geschiedbeleving zonder historici, biedt geen wetenschappelijke of geverifieerde bewering; zij blijft een spontane uiting van datgene wat in het volksgeheugen leeft. Vanaf een bepaald moment, meent Ferro, heeft zij de neiging om onveranderlijk te worden en zal ze gaandeweg verdwijnen.

In zijn besluit zowel over deze vorm van geschiedschrijving als over de institutionele, poneert de schrijver dat duidelijk blijkt dat één enkele historische waarheid onbestaande is. "Het is eigen aan de Vrijheid om verschillende historische tradities naast elkaar te laten bestaan, en zelfs om ze met elkaar te laten strijden" (p. 350). Nochtans wil Ferro het bij deze geconstateerde verscheidenheid niet laten. Mede geïnspireerd door de 'globale' geschiedbenadering van de Franse Annales-groep met vooral Fernand Braudel, pleit hij voor een 'nieuwe' geschiedenis die profijt zou kunnen trekken uit de objectieve gegevens van de sociale wetenschappen.

Vragen en overwegingen

Een van de boeiende aspecten van dit boek is dat het de lezer stimuleert tot het stellen van een aantal vragen over het wezen en de zin van de geschiedenis. Centraal hierbij staat het inzicht dat in verschillende delen van de wereld, onder diverse regimes de geschiedenis wordt of werd aangepast aan de eisen van het heden. Dit heeft niet steeds te maken met een brute manipulatie. De vermelde variaties kunnen ook het gevolg zijn van een perspectiefverandering die er niet op uit is om feiten te laten verdwijnen, maar die gewoon een ander licht laat schijnen waardoor figuren en gebeurtenissen die tot dan toe in het donker verborgen zaten, plots op de voorgrond treden. In deze context wordt vooral de

kwestie van de objectiviteit en de subjectiviteit in de geschiedwetenschap aan de orde gesteld.

Wat dit probleem betreft, is het duidelijk dat de bestaande — en door Ferro geconstateerde — variëteit van een geschiedschrijving die nochtans handelt over hetzelfde verleden, geen sluitend argument tegen de principiële mogelijkheid van een objectieve historiografie inhoudt. Men zou bijvoorbeeld kunnen stellen dat de geschiedwetenschap nog niet de juiste instrumenten of wegen gevonden heeft om te komen tot dit positief-wetenschappelijke ideaal. Op die manier bekeken, zouden de voorbeelden van historische verscheidenheid uit Ferro's studie, gewoon willen zeggen dat er door de historici nog flink aan de weg moet getimmerd worden. Steeds vanuit dit perspectief zou men er ook, als een hoopvol teken, op kunnen wijzen dat de geschiedvorsing er sinds de tijd van Herodotus ongetwijfeld op vooruit is gegaan. Dus, wat Ferro geconstateerd heeft zou — met uitsluiting uiteraard van die gevallen waar men zich schuldig heeft gemaakt aan een kwaadwillige feitenomissie — niet inherent zijn aan het wezen van de geschiedenis. Trouwens de auteur zelf schijnt naar deze voorstelling van zaken over te hellen. Zijn jammer genoeg té summiere pleidooi voor een nieuwe geschiedbenadering waarin de sociale wetenschappen met hun statistisch materiaal een belangrijke rol zouden spelen, illustreert dit. Deze houding is eigenlijk een variatie op een reeds oude melodie. In elke generatie historici ziet men immers theoretici opstaan die het werk van de voorgangers als te subjectief en te onwetenschappelijk van de hand wijzen en pleiten voor een (eindelijk) nieuwe, voluit wetenschappelijke benadering (2). In ons taalgebied bijvoorbeeld was er in het begin van de jaren zeventig de met veel verve verkondigde poging van de Nederlandse historicus Kees Bertels in zijn boek *Geschiedenis tussen structuur en evenement*. Staande op de schouders van de grote Annales-historici, wilde hij Kleio vervangen door de computer. Ondertussen is het op dit front wat stiller geworden en staat het probleem van objectiviteit en subjectiviteit in de geschiedwetenschap nog steeds stevig overeind.

Op grond van deze herhaaldelijke mislukte pogingen om Kleio te ontvoeren en haar op te sluiten in een laboratorium, is het wellicht toch legitiem om zich af te vragen of de geschiedenis als wetenschap waarin de mens centraal staat, wel objectief kan zijn, wel kan thuishoren in het kamp van het positief-wetenschappelijke denken? Het antwoord op deze vraag is niet *eindeutig*, het hangt samen met wat men onder geschiedenis wil verstaan. Bij de voorstanders van een 'wetenschappelijke' geschiedschrijving, zoals onder andere blijkt uit het vroege werk van Le Roy Ladurie, ziet men de neiging om het verleden te reduceren tot zijn kwantitatieve dimensies: geschiedenis dus als een sociale wetenschap. Deze werkwijze heeft twee enorme voordelen, althans in de ogen van haar verdedigers. Vooreerst staat het cijfermateriaal los van de persoon van de onderzoeker, dus de zo begeerde objectiviteit lijkt eindelijk binnen de mogelijkheden te lig-

gen; vervolgens kan men komen tot onderling vergelijkbare gegevens die binnen een theoretisch opgesteld schema repetitief kunnen zijn. Hierdoor wordt het opstellen van 'historische' wetten mogelijk gemaakt. Veelbelovend dus, maar eens de roes van deze nieuwe aanpak wat was uitgewerkt, bleek dat er van een dergelijk geschiedbeeld toch té weinig aantrekkingskracht uitging. De hierop geconstrueerde historiografie leed aan een opvallende bloedarmoede. Té veel vragen over het waarom, de betekenis en de zin van het verleden bleven onbeantwoord. De laatste problemen kwamen precies wél aan bod in een ander-soortige geschiedbenadering die het concrete menselijke handelen en de relatie tussen verleden en heden centraal stelde. Nu is echter de belangstelling en evaluatie voor het concrete optreden van de historische agentes en voor de band tussen vroeger en nu, noodzakelijk subjectief want als met een navelstreng verbonden met de eigen plaatsbepaling van de historicus. Of met andere woorden, in deze 'menselijke' historiografie krijgt men ten aanzien van het verleden een voortdurend verschuivend perspectief. Op die manier worden er steeds nieuwe waarheden over het verleden gereveleerd die samen ons beeld ervan voortdurend verdiepen zonder dat het evenwel mogelijk zal zijn het verleden ooit uitputtend te kunnen vatten.

Heel wat bladzijden uit het boek van Marc Ferro duiden de rijkdom die dit wisselend historisch perspectief biedt voor het beter begrijpen van de geschiedenis, de facto aan. De auteur heeft dit blijkbaar niet op deze manier begrepen. Zijn indeling van het boek waarin voorbeelden van platte feitenmanipulatie zonder enige overgang worden geplaatst naast geschiedvisies die anders zijn omwille van een gewijzigde historische plaatsbepaling, laten dit veronderstellen. Maar dit neemt niet weg dat, op enkele hoofdstukken na, dit boek een pleidooi is geworden voor een eerlijke, maar subjectieve historiografie.

NOTEN

¹ Idem, Marc Ferro, *Cinéma et histoire*, Parijs, Denoël-Gonthier, 1977.

² H.W. von der Dunk *Waardevrijheid en geschiedwetenschap*, in: *Waarden en wetenschap*, Bilthoven, Ambo, 1974, p. 204.